

„QUARE EXAMINEMUS NOS IPSOS, O CLERICI...“ O VÝVOJI ANTIKRISTOVSKÉHO TÉMATU A RÉTORIKY V HUSOVĚ SYNODÁLNÍ KRITICE¹

Lucie Mazalová

ON THE DEVELOPMENT OF THE ANTICHRIST THEME AND RHETORIC IN HUS'S CRITICISM OF THE SYNOD: The author of the article is focused on the development of the Antichrist theme and antichrist rhetoric in Hus's synod criticism. The study is based on the comparison of two Hus's synod sermons – *Diliges Dominum Deum* (1405) and *State succincti* (1407). Firstly, it is presented why the idea of Antichrist and the specific terminology is shown in these sermons. Next it points out the correspondence of both sermons – the substance of notice about the Antichrist is not changed. Hus uses the antichrist terminology in a specific way. He talks about the Antichrist also without the expression „Antichrist“. He does not describe anyone particular and directly as Antichrist; in connection with the Antichrist he does not develop the thought about the Last Judgement or the end of ages. The sign of development is on the contrary the fact that in *State* he emphasizes more the Antichrist's connection with the schisma and with other current religion problems and that his statements about the Antichrist are more open, more frequent and more distinctive. In the end the author, in response to the present literature about Hus, points out that also in Antichrist's time, that is at the end of the ages, the reform makes sense and that it does not coincide with the Christ's coming.

Husova synodální kázání jsou pro studium tématu Antikrist jedinečným pramenem. Hus v nich totiž káže přímo předním představitelům kléru, v jejichž řadách vidí jak zprostředkovatele spásy a naději nutné církevní reformy, tak i strůjce antikristovství a záhuby řady duší. Zvláštní příležitost kázat bezprostředně těm, kteří takto zásadně promlouvají do chodu církve, se Husovi naskytna dvakrát. Poprvé to bylo 19. září 1405 během svatolukášské synody,

¹ Článek vznikl v rámci projektu GA ČR 13-21620S *Magistri Iohannis Hus Opera omnia. Ediční projekt v rámci přípravy Husova výročí v roce 2015.*

kdy kázal na téma *Diliges Dominum Deum* (Mt 22,37).² Podruhé vystoupil 18. října 1407 s kázáním na téma *State succincti* (Eph 6,14).³

Obě kázání pronesl v době, v níž se prozatím nesetkal s výraznějším útokem vůči své osobě, který by nazval antikristovským. Naopak měl podporu arcibiskupa i krále. Každodenní projevy Antikristova řádění a jejich dalekosáhlý dopad si však už plně uvědomoval. Pozoroval je v církevní nejednotě i v odporu, jemuž čelila reformní strana. Jeho pocit, že Antikrist je tématem nanejvýš aktuálním, umocněný navíc zhoršující se církevně-společenskou situací, rostl. Během dvou let, která Husova synodální kázání dělí, totiž docházelo od roku 1406 k pronásledování reformního hnutí v souvislosti s otázkami wyclifismu a remanence, v roce 1407 se začala značně diskutovat simonie představitelů kléru. Změna v Husově vnímání naléhavosti celého antikristovského problému způsobila posun i mezi jeho prvním a druhým vystoupením před synodou, a to zejména v rétorice a v celkové otevřenosti výpovědi o Antikristu. Právě hlavní shody a rozdíly, které lze najít ve způsobu prezentace antikristovské problematiky a v samotném obsahu pojmu Antikrist v Husových synodálních kázáních, budou jádrem tohoto článku.

V jeho úvodu nastíním, jak se Husova idea Antikrista a náležitá terminologie do jeho synodálních kázání vůbec dostaly. Mezi mnoha rozebíranými detaily potom ve druhé části článku zdůrazním otázku, do jaké míry je pro Husovo synodální poselství důležitý samotný fakt, že se s příchodem Antikrista ocitá lidstvo na konci věků. Díky všem těmto krokům budu moci v závěru odpovědět na otázku, v čem se vyvíjela Husova idea Antikrista a její prezentace, a budu moci zhodnotit také asi to nejdůležitější – čím bylo téma Antikrist pro synodální poselství významné a jaký má reforma církve v Antikristově době, tedy na konci věků, podle Husa vůbec smysl.⁴

² *Ioannis Hus et Hieronymi Pragensis, confessorum Christi Historia et monumenta II* (= Op. II), ed. M. Flacius Illyricus, Norimbergae 1558, fol. 27v–31v. V tomto článku upravuji interpunkci textů z tohoto starého tisku podle českého úzu a do hranatých závorek doplňuji své odkazy a poznámky. Jinak ponechávám grafiku starého tisku.

³ Op. II, fol. 32r–36v.

⁴ Na otázku spjatosti formy Husova reformního programu a očekávání zásadní reformy upozornil F. J. Holeček ve studii „Ministri dei possunt in dampnacionem perpetuam papam male viventem detrudere...“ (Hus a problém Antikrista), in: *Husitský tábor. Sborník husitského muzea – supplementum I*, red. M. Drda, F. J. Holeček, Z. Vybíral, Tábor 2001, s. 227. Obdobně se ptá Ivana Noble: „Is it worth to struggle for the improvement of the institution, or is the institution in the end dispensable?“ – I. Noble, *Eschatological Elements in Jan Hus's Ecclesiology and Their Implications for a Later Development of the Church in Bohemia* [online], 21. 3. 2007 [cit. 2013–08-16]. Dostupné z: <<http://www.iespraha.cz/?q=node/40>>.

Kritika Antikrista v *Diliges Dominum Deum* a její východiska v Husově díle

V kázání *Diliges* Hus kritizuje to, že duchovní zneužívají svého výsadního postavení a narušují tím stabilitu církve. Přesvědčují jej o tom smilstvem a svatokupectvím, nesprávnou eucharistickou službou, porušováním svatých a všeobecných ustanovení. Nejviditelnějším aktuálním dopadem jejich odpadnutí od lásky k Bohu je schisma. Takové smrtelné hříšníky neváhá označit za Antikrista nebo alespoň za Antikristovy přívržence, k čemuž užívá výrazy jako „*ecclesia Antichristi*“, „*minister Antichristi*“ (Op. II, fol. 28r) nebo „*praeambuli Antichristi*“ (fol. 31r),⁵ např.:

*Quod si utraque supradicta congregatio [i.e. ecclesia Romana et ecclesia Pragensis] in iam dictis degenerat [i.e. Christum Dominum in virtutibus non imitatur], tunc ex veritatis testimonio sunt fures et latrones – Ioan. 10 [srov. Io 10,8]. Et per consequens sunt ecclesiae Antichristi.*⁶ (fol. 28r)

Taková myšlenka o Antikristu Husa nenapadla náhodou ani náhle. Hus nachází Antikrista v nešvarech doby, z nichž řadu káral již před *Diliges* a někdy i bez užití antikristovské terminologie. Česká kázání sváteční naznačují, že před *Diliges* mohla nejspíše Husova kritika takových nešvarů fungovat v některých kázáních i zcela bez antikristovské terminologie,⁷ a pokud ne před ním, potom tomu tak bylo alespoň v období blízkém době vzniku *Diliges*. Jako příklad uvádím kázání na sv. Ondřeje:

(...) *sú troje sieti. Jedny sú lidí lakomých, jimižto lovie sbožie tohoto světa, t. chytrostí, lstí, lži, násilím, krádežem, lichvú a neřádnyím obchodem a pochlebenstvím. (...) Druhé sú sieti pokrytstvie, t. zevnitřně svatost, a vnitř zlost. (...) Třetí jest sieť smilných (...)* (ČSK, s. 55)

⁵ „*Antikristova církev*“, „*Antikristův služebník*“, „*Antikristovi předchůdci*“; v tomto článku převádím výrazy vytržené ze širšího kontextu (kromě neshodných přívlasktů) do základního tvaru v nominativu a do jednotného čísla, pokud se nejedná o méně obvyklý výraz.

⁶ „*Jestliže se však obě výše uvedená shromáždění [tj. církev římská a církev pražská] zvrhávají v tom, co již bylo řečeno [tj. nenapodobují Krista Pána v ctnostech], potom jsou podle svědectví pravdy zloději a lotry – J 10. A v důsledku toho jsou církvemi Antikristovými.*“

⁷ Jan Hus, *Česká sváteční kázání* (= ČSK), vyd. J. Daňhelka, Praha 1995. MIHO, tomus III. Přesný závěr není možný kvůli tomu, že datace kázání není doposud jistá. František Šimek datoval mezi roky 1403–1405, mariánská kázání do let 1405–1409. Jiří Daňhelka ve své edici datuje mezi roky 1401–1412, spíše do středu tohoto období (kromě kázání božitélového a druhé verze kázání sv. Jana Evangelisty, která vznikla až po roce 1412). Antikristovská terminologie se však objevuje pouze v jediném kázání – na sv. Jana Evangelistu, a to Jiří Daňhelka řadí až do období po roce 1412.

Antikrist je tedy další fází či stupněm Husovy morální kritiky, prostředkem poučení, varování a hrozeb. Objevuje se díky tomu, že smrtelný hřích slíí, že jej Hus nachází mezi duchovními a naprosto zřetelně vidí projevy církevního rozštěpení, které vychází ze samotné církve. Hus zde navíc navazuje i na silnou domácí kazatelskou tradici (Milíče a Matěje z Janova) a inspiraci nachází i v díle Johna Wyclifa.

Tím, jak zlo roste, se jen odkrývá jeho pravý charakter a jméno. Svoji běžnou kritiku zla (adresovanou duchovním i laikům), nezátíženou specifickou terminologií, Hus v takové situaci antikristovskou terminologií aktualizuje, posunuje do souvislosti s koncem věků, ale nenahrazuje ji zcela. V *Diligēs* dokonce běžnější neantikristovská terminologie nad tou antikristovskou stále četností převažuje. Ačkoli se odkrývá vazba na konec historie, konec světa není tím, co by chtěl Hus zdůraznit. Naopak jeho důraz na morální stránku antikristovství a na současné jednání mu umožňuje přecházet z antikristovské terminologie plynule k terminologii užívané v běžné kritice mravů kterékoli doby a naopak.

O Antikristovi Hus psal nebo hovořil už v dílech, která *Diligēs* předchází – ve výkladu *Super canonicas*⁸ nebo v univerzitním kázání *Abiciamus opera tenebrarum*.⁹ Už z nich je zřejmé, že největší vina za antikristovství padá na klér. V *Diligēs* jsou potom Antikristem výhradně duchovní, laici jsou pouze „*fili Antichristi*“¹⁰ (Op. II, fol. 28r) a není to jen kvůli tomu, že Hus káže synodě. Stejnou představu o Antikristu předkládají i pozdější texty, které Hus adresuje např. širokému českému publiku (česká *Postila*, korespondence).

Je to důsledek myšlenky, která je v českém prostředí známá z díla Matěje z Janova, ale kterou v tomto případě Hus téměř přesně přejímá přímo z Wyclifova kázání *Super evangelia dominicalia*,¹¹ totiž že hřích se stává tím těžším, čím výše postavený člověk v církevní hierarchii jej spáchá:

(...) *Si [tertia pars ecclesiae, i. e. clerus] autem apostatat, nulla est peior vel austerior, nimirum Antichristus, quia ubi est gradus vel status altior, est casus gravior (...). Sic in lege nova Christus et sui apostoli sacerdotes erant optimi,*

⁸ Op. II, fol. 105r–228v, o posledním čase a Antikristovi zejména fol. 157v, 181v a 203r.

⁹ *Positiones – recommendationes – sermones. Univerzitní promluvy* (= Posit.), ed. A. Schmidtová, Praha 1958, s. 99–113. O Antikristu zejména na s. 103–106.

¹⁰ „Antikristovi synové“.

¹¹ *Iohannis Wyclif Sermones*. Vol. I. (= W. Serm. I) *Super evangelia dominicalia*, ed. I. Loserth, London 1887, XXXVIII, s. 253.

*sed declinando ab primaevitate et sic ab imitatione Christi ad saeculum sunt pessimi tempore Antichristi.*¹² (Op. II, fol. 28r; W. Serm. I, s. 253)

Ačkoli Hus nehledá nejvyššího Antikrista, dává tato myšlenka jednoznačný směr jeho dalšímu uvažování a pozdějšímu směřování k otázce vztahu antikristovství a hříšného papeže (ovšem na rozdíl od Wyclifa nikdy papežství jakožto instituce). Je to další stabilní součást Husovy představy Antikrista, která v tomto případě vychází z ideje o privilegované funkci kazatelů v procesu spásy, jež se objevuje v předchozí domácí kazatelské tradici (u Milíče a Matěje z Janova)¹³ a u Husa najdeme její náznaky rovněž v *Českých kázáních svátečních* (např. díky biblickému tématu v kázání „na Božie narození“, ČSK, s. 73). V jeho dílech postupně během let sílí a později, jako např. v korespondenci nebo v české *Postile*, nabývá majoritního postavení.

„*Quare examinemus...*“ – o Antikristovi i bez „Antikrista“

V některých aspektech už se však *Diliges* předchozím dílům nepodobá. Ačkoli nelze občasné připomínky Posledního soudu nebo konce světa v předchozích dílech přeceňovat,¹⁴ na rozdíl od nich Hus v *Diliges* nespojuje Antikrista s myšlenkou o konci téměř vůbec a se svojí současností jej dává do souvislosti značně specifickým způsobem. Obojí je hodno pozornosti zvláště proto, že v *Diliges* Hus mluví k duchovenstvu, v jehož řadách vidí sice ještě potenciální protagonisty reformy, ale také strůjce antikristovství (Op. II, fol. 28r), že kázání uzavírá značně pesimistickým a kritickým vyjádřením o přístupu duchovních k současné situaci a že celé *Diliges* působí mnohem kritičtěji než dosavadní díla nebo druhé synodální kázání *State succincti*:

Sed nunquid iam dicta pavebit clerus et aget dignam de peccatis poenitentiam? Cuius peccatum quasi indelebiter est inscriptum iuxta illud Hier. 17 (...) pec-

¹² „(...) Jestliže však [třetí část církve, tj. duchovenstvo] *odpadá od víry, žádá* [část církve] *není horší nebo krutější než ona; skutečně je Antikristem, protože, kde je stupeň nebo postavení vyšší, tam je pád těžší* (...) Tak v *Novém zákoně* byli Kristus a jeho apoštolové *nejlepšími kněžími, ale odklonem od první doby, a tak od napodobování Krista ke světu, jsou [kněží] nejhorší v Antikristově době.*“

¹³ K této ideji více J. Nechutová, „Reform- und Bussprediger von Waldhauser bis Hus“, in: *Kirchliche Reformimpulse des 14./15. Jahrhunderts in Ostmitteleuropa*, hrsg. von W. Eberhard, F. Machilek, Köln 2006, s. 239–254.

¹⁴ Husovými výroky o konci světa a o Posledním soudu v těchto dílech se zabývala Jana Nechutová, a to ve studii „Hus a eschatologie“, in: *SPFFBU* E13, Brno 1968, s. 179–187.

*catum cleri profunde et late indelebiliter esse scriptum. Quis enim potest corda tam late cauterisata sanare? Nobis est impossibile, cum clerus sit cor populi, quod non licet, ut inquirunt, attingere. Cum remurmuras, clerus dicit: Non licet cleri praesentis coram populo saniem criminis extergere et vulneratum cor verbo Dei tangere et sic charitativam infundere medicinam. Unde coram populo se clerus impudice crimine vulnerat, vulnus portat publice, sed medicinam purgativam criminis respuit quasi phreneticus et vaesanus.*¹⁵ (fol. 31v)

Problémem konce světa se ještě budu podrobně zabývat na jiném místě. Nyní se budu věnovat druhému specifiku Husovy rétoriky v *Diliges*. Jako by zde Hus na jedné straně až s určitou hořkostí zapomněl na pozitivní stránky, jejichž připomenutím jindy posluchače také motivuje, na druhé straně ukazovat na konkrétní Antikristy přímo by bylo vzhledem k reformním snahám kontraproduktivní. Už to, že Hus antikristovskou rétoriku do synodálního kázání zařadil, bylo ve srovnání např. se synodálním kázáním Stanislava ze Znojma¹⁶ nebo anonymním *Testimonium Christi confirmatum est in vobis* (I Cor 1,6)¹⁷ značně odvážné.

Antikrist má jakožto nejvýraznější rétorický prostředek ve struktuře *Diliges* své přesné místo – v úvodu a na konci kázání. V rámci podrobné kritiky soudobých hříchů, která tvoří hlavní část kázání, se s antikristovskou terminologií nesetkáme vůbec. Je jisté, že Hus v ní stále o Antikristově řádění hovoří, což kromě obsahové návaznosti dokládá i citací biblických a nebiblických autorit (Mt 24,12; Bernard z Clairvaux; Lam.), které Antikristův příchod a běsnění ohlašují. Avšak hovořit o Antikristu neznamená vždy používat antikristovskou terminologii. Není pro ni místo ani v kritické výzvě k tomu, aby se duchovní nad sebou zamysleli. Přitom tím Hus samozřejmě rozumí, aby se zamysleli nad tím, zda nejsou Antikristy:

Quare examinemus nos ipsos, o clerici, an simus Christianae legis apostatae, qui non solum uno percussi crimine, sed supra primum apostatam sumus carnis

¹⁵ „Ale copak se bude klér strachem třást z toho, co již bylo řečeno, a bude se náležitě kát za hříchy? Klér, jehož hřích je jakoby nezničitelně napsán – podle tohoto Jeremiášova výroku v kapitole 17 (...) hřích kléru je hluboko a široko nezničitelně napsán. Neboť kdo může uzdravit srdce, kterým je tak rozsáhle vypáleno znamení? Nám to umožněno není, protože klér je srdcem lidu a toho není dovoleno se dotýkat, jak praví. Když reptáš, klér říká: Není dovoleno utírat hnis hříchu současného kléru před lidem a dotýkat se zraněného srdce slovem Božím, a tak nalévat lék lásky. Pročež se duchovenstvo hříchem necudně zraňuje před lidem, ránu nosí veřejně, ale lék očišťující od hříchu odmítá jako šílené a smyslu zbavené.“

¹⁶ *Vos testimonium perhibebitis de me* (Io 15, 27), in: Op. II, fol. 25r–27r.

¹⁷ Ed. J. Kadlec, in: *Studien und Texte zum Leben und Wirken des Prager magisters Andreas von Brod*, Münster 1982, s. 114–125.

sceleribus irretiti. Nam secundum Salvatoris prophetiam Matt. 24: Nunc abundavit iniquitas, quia refriguit charitas in nobis [srov. Mt 24,12].¹⁸ (fol. 29r)

A to i přesto, že v závěru kázání Hus odvážně vyzývá k veřejné kritice hříchů duchovních. Antikristy jsou zcela konkrétní duchovní, podle zcela konkrétních hříchů, ale kromě toho, že Hus opatrně zachází s terminologií, neukazuje ani na jednoho člověka, jako např. Milíč na krále nebo jako on sám později na svoje konkrétní nepřátele (nejvýrazněji na ně poukazuje Hus v české *Postile* nebo v korespondenci). Každý na základě jeho kázání dokáže na konkrétního Antikrista ukázat sám. Následná negativní reakce duchovních na *Diliges* tento jeho předpoklad potvrdila.

Obraz toho, že ztotožnění duchovních s Antikristem mělo své meze a vývoj, dotváří i zjištění, že Hus v *Diliges* hovoří přímo o Antikristu jen jednou, osmkrát potom užívá přívlasky („*ecclesia Antichristi*“, „*Antichristi minister*“ apod.)¹⁹. Kromě spojení „*Antichristi glosulae*“²⁰ (fol. 31r), které se mně nepodařilo najít u Milíče, Janova ani ve vybraných Wyclifových dílech, lze říci, že se v *Diliges* jedná o tradiční antikristovskou terminologii, jak to pro dané termíny ve Wyclifově díle dokládá Alexander Patschovsky.²¹

Vývoj synodální kritiky Antikrista (srovnání *Diliges* a *State*)

State succincti se *Diliges* v mnohém podobá. I v něm považuje Hus klér za napadený antikristovstvím – „*clerus vulneratus*“²² (Op. II, fol. 32r). Antikristovská látka je vždy nanejvýš aktuální, proto se ke schismatu jako další aktuální a diskutované téma přidává brání odúmrtí. Vedle smilstva Hus navíc zmiňuje jinak standardní antikristovský hřích obžerství. Také ve *State* je Antikrist kdokoli protivný Kristu v mravech, podle *State* je to tedy „*verus Antichristus*“ nebo „*Pseudochristus*“²³ (fol. 32r). Antikristů je mnoho (podle Mt 24,24 nebo Mcc 13,22; I Io 2,18), což sice v *Diliges* zaznělo jen nepřímo, ale naprosto jasně to Hus napsal již v *Super canonicas*

¹⁸ „*Proto zkoušejme samy sebe, duchovní, zda jsme odpadlíky od křesťanského zákona, my, kteří jsme nejen jedním hříchem zasaženi, ale nad prvního odpadlíka jsme zapleteni v zločiny těla. Neboť podle Spasitelova prorocství ve 24. kapitole Matoušova evangelia: Nyní se rozmnožila nepravost, protože v nás ustydla láska.*“

¹⁹ „*Antikristova církev*“, „*Antikristův pomocník*“.

²⁰ „*Antikristovy poznámky*“ – termín přebírám z překladu Milana Svobody (*Mistra Jana Husi Sebrané spisy I/1*, Praha 1904, s. 157).

²¹ A. Patschovsky, „*‘Antichrist’ bei Wyclif*“, in: *Eschatologie und Hussitismus*, hrsg. von A. Patschovsky, F. Šmahel, Praha 1996, s. 85.

²² „*Poraněný klér*“.

²³ „*Pravý Antikrist*“, „*falešný Kristus*“.

(Op. II, fol. 203r; na základě I Io 2,18) nebo v *Abiciamus* (Posit., s. 103; rovněž I Io 2,18).

S tím, jak kritika graduje a konkretizuje se, i ve *State* antikristovské terminologie nápadně ubývá, i když tentokrát již nemizí zcela – výraz „*Antichristus*“ se v rámci konkrétní kritiky objevuje dvakrát. Např. při dlouhé kritice schismatu (Op. II, fol. 33v–36v) Hus cituje zejména Bernarda z Clairvaux a antikristovskou terminologii téměř nevyužívá. Stejně jako při konkrétní kritice v *Diliges* i zde má na paměti celou škálu jiných výrazů, které dokážou situaci kriticky vystihnout a ve srovnání s *Diliges* jich ještě přibývají.

Pozorovat lze i další drobné změny. Biblické a nebiblické autority dokládající Antikristův příchod nebo řádění se objevují mimo jiné již v úvodních pasážích. Některé z nich obsahují termín „*Antichristus*“ – I Io 2,18; Mt 24,24 (již v *De sanguine Christi glorificato*²⁴); pasáž ze *Sermones super Cantica Canticorum* Bernarda z Clairvaux, který je označován jako „*scrutator Ecclesie*“ („zkoumatel církve“; fol. 34v) a je pro Husa v otázce schismatu autoritou číslo jedna. Výroky pocházející z *Registrum epistularum* Řehoře Velikého Hus o výraz „*Antichristus*“ dokonce sám doplňuje (fol. 34v). Antikristovská terminologie v citacích autorit není novinkou v Husově díle, ale pouze v synodálních kázáních.

Větší důraz na téma Antikrist se potom projevuje v dalších rétorických, ale i obsahových aspektech – Hus více rozebírá a kritizuje problém schismatu, které je pro něj typickým antikristovským problémem, a především se důkladně věnuje vysvětlení pojmu a výrazu Antikrist, což v kázání nelze považovat za samozřejmost. Informace o Antikristovi (a s nimi antikristovskou terminologii) sice najdeme v úvodní části kázání ve spíše izolovaných výrocích, které se těm v *Diliges* značně podobají, ale navíc i ve výrocích naprosto přesných, otevřených a umístěných záměrně tak, aby tvořily sice krátký, avšak ucelený výklad o Antikristovi, sestavený z jasné otázky a odpovědi:

Istud autem praeceptum Apostoli Christianus falsus respuens assumpto Christi nomine induitur armis diaboli et prosequitur miliciam Antichristi, confitetur se nosse Deum, factis autem negat, est Pseudochristus et verus Antichristus, nec est unus, sed multi sunt. Nam dicit Christus Matth. 24: „Surgent Pseudochristi.“ [Mt 24,24] Et contestatur Ioannes Christi dilectus 1. Ioan. 2. dicens: „Antichristi multi facti sunt.“ [I Io 2,18]²⁵ Sed qui sunt hi? Revera praecipue illi, qui sub nomine Christi moribus Christi sunt contrarii et qui, quod Christus

²⁴ *Spisy M. Jana Husi*, č. 3. *De sanguine Christi*, ed. V. Flajšhans, Praha 1903, s. 30, 32.

²⁵ *Srov. Super canonicas* (Op. II, fol. 203r) a *Abiciamus* (Posit., s. 103).

*colligit, ipsi dispergunt. „Qui non est mecum“ [Mt 12,30 nebo Lc 11,23] (...)
certe hic mihi est contrarius [srov. Mt 12,30 nebo Lc 11,23] et est per con-
sequens Antichristus, hoc enim et vis vocis innuit huius nominis Antichristus.
Dicitur enim Antichristus quasi adversans Christo vel „contrarius Christo“.²⁶
Sed in quo, si non in moribus et operibus malignis, quibus homo transformatur
in diabolum et induit Antichristum (...)²⁷ (fol. 32r–v)*

Tento Husův přístup vypovídá o jeho větším zájmu antikristovskou pro-
blematiku zdůraznit a o větší otevřenosti jeho výpovědí. Ani ve *State* však
nedochází ke změně zásadního charakteru Antikrista. Dokonce i jiná dosa-
vadní díla, v nichž Hus o Antikristu významněji hovoří, obsahují stejnou
definici, jen podle Husova aktuálního zájmu více či méně rozvedenou, např.
v *Super canonicas* píše:

*Multi, quia omnes dicuntur Antichristi, qui contra legem Christi peccant...
(Op. II, fol. 203r); ... per varias haereses et errores divisi a Christo et ecclesia
[sunt]...²⁸ (tamtéž)*

Důležitým zjištěním je také to, že ve *State* Hus užívá z hlediska obsahu-
vého stejnou definici jako již Augustinus ve výkladu *In epistulam Iohannis
ad Parthos tractatus*,²⁹ v níž rovněž čteme o množství Antikristů, o tom, že
Antikrist vychází z církve, a o tom, že je to jednoduše Kristův opak:

²⁶ Aurelius Augustinus, *Homélie sur première épître de saint Jean. In Iohannis epistulam ad Parthos tractatus decem* (= In Ioh.), ed. J. W. Mountain, Paris 2008, III, 4, s. 154. Oeuvres de Saint Augustin 76.

²⁷ „Avšak toto Apoštolovo přikázání falešný křesťan odmítá a poté, co si přivlastnil Kristovo jméno, si obléká dlabovy zbraně a doprovází Antikristovo vojsko, vyznává, že zná Boha, avšak skutky jej zapírá, je falešným Kristem a pravým Antikristem a není jeden, ale je jich mnoho. Neboť praví Kristus ve 24. kapitole Matoušova evangelia: ‚Povstanou falešní Kristové.‘ A dosvědčuje to Jan, milý Kristu, který ve 2. kapitole 1. listu říká: ‚Povstali mnozí Antikristové.‘ Ale kdo to je? Opravdu zvláště ti, kteří jsou pod Kristovým jménem Kristovým mravům protivní a kteří rozprašují to, co Kristus shromáždil. ‚Kdo není se mnou‘ (...) ten je jistě proti mně a následně je Antikristem, neboť to značí i význam tohoto slova Antikrist. Říká se totiž Antikrist ve smyslu odpůrce Krista nebo ‚Kristův protivník‘. Ale v čem, jestliže ne v mravech a zlých skutcích, kterými se člověk proměňuje v ďábla a odívá v Antikrista (...).“

²⁸ „Mnozí, protože Antikristy se nazývají všichni, kteří hřeší proti Kristovu zákonu...“; „... skrze různá kacířství a bludy jsou odloučeni od Krista a církve...“

²⁹ Následující ukázkou přejímám z *Homélie sur première épître de saint Jean. In Iohannis epistulam ad Parthos tractatus decem* (= In Ioh.), ed. J. W. Mountain, Paris 2008. Oeuvres de Saint Augustin 76.

(...) *antichristi multi facti sunt* [IIo 2,18]. (...) *Omnes haeretici, omnes schismatici ex nobis exierunt* [srov. I Io 2,19], *id est ex Ecclesia exeunt* (...) *antichristi sunt.* (...) *Latine enim Antichristus contrarius est Christo.*³⁰ (In Ioh., s. 152–154)

V dalších dílech Hus definuje Antikrista tak, že se jeho popisy alespoň zčásti s uvedenou definicí shodují.

V terminologii se projevuje rostoucí důraz na Antikrista i jinak, než je užití výroků autorit, v nichž se antikristovská terminologie objevuje. Výraz „*Antichristus*“ (v singuláru), „*Antichristi*“ (v plurálu) nebo přívlastek „*Antichristi*“ se ve *State* objevuje třináctkrát, přičemž devětkrát se objevuje přímo výraz „*Antichristus*“ či plurál „*Antichristi*“, přívlastky jen čtyřikrát. Poměr přívlastků a samotného výrazu „*Antichristus*“ se tak oproti *Diligēs* obrací.

Stejně jako v *Diligēs* i ve *State* Hus rád užívá opozit na úrovni terminologie a antitezí na úrovni vět, jak to můžeme výrazněji pozorovat už v díle Matěje z Janova nebo Johna Wyclifa. I v této oblasti dochází mezi *Diligēs* a *State* k posunu. Ve *State* Hus antiteze mnohem více rozvíjí. Obecně je ve *State* paralelismus výraznější i proto, že Hus se nevěnuje jen kritice negativní strany, ale rád rozvíjí i výklady o pozitivní straně, tj. o Kristu a pravých křesťanech. Tato pozitivní strana navíc ve výkladu většinou stojí na prvním místě (zejména fol. 32r–33r).

Antikrist a konec světa podle *Diligēs*

Jak jsem již naznačila, v kázání *Diligēs* Hus téma Posledního soudu a konce světa nerozvíjí. I když je pro něj Antikrist fenoménem, který je s koncem věků nutně spjat (rozhodně nejde o antonomázií, která by neměla vztah k antikristovskému mýtu), v *Diligēs* se zaměřuje výhradně na jeho morální stránku. Husovým východiskem sice je to, jak Antikrist souvisí s lidskou spásou, ale dále a především už právě díky tomuto pohledu Hus řeší otázku, jak s ním bojovat, jak se správně zachovat. Neupozorňuje speciálně na to, že období Antikristova příchodu a řádění je obdobím v lidských dějinách posledním, v souvislosti s Antikristem nepoukazuje ani na blízkost Posledního soudu. K samotné časové stránce říká jen to, že příchod doby Antikristovy je nevyhnutelný (Op. II, fol. 28r–28v) a že mravy se časem zhoršují a úpadek církve je nejhorší za času Antikrista (fol. 28r, kde cituje Wyclifa –

³⁰ „(...) povstali mnozí Antikristové. (...) Všichni heretikové, všichni schismaticové z nás vyšli, tj. z církve vycházejí (...) jsou Antikristy. (...) V latině totiž znamená Antikrist opačný Kristu.“

W. Serm. I, s. 253, ukázka již byla v článku uvedena). Zhoršující se stav morálky je zajisté rovněž znakem blížícího se konce, ale samotný konec není něčím, o čem by Hus chtěl v *Diliges* kázat.

Rovněž o duchovním boji na sklonku věků v *Diliges* nijak zvlášť neuvažuje, jen se o něm zmiňuje:

„Non ascendistis ex adverso nec opposuistis vos murum pro domo Israel, ut staretis in prelio in die Domini.“ [Ez 13,5] *Ubi Glosa: Ex adverso ascendere est pro defensione gregis voce libera huius mundi potestatibus contraire. In die Domini in prelio stare est pravis decertationibus ex amore iusticiae resistere.*³¹
[srov. glossa ordinaria ad locum Ez 13,5] (fol. 30v)

Antikrist a konec světa podle State

Obdobně je to s myšlenkou o konci světa i ve *State*. Tím, co je pro Antikrista řádícího na konci věků skutečně typické a co je třeba řešit, je schisma (Op. II, fol. 34v–35r). O samotném konci či poslední době toho Hus moc neříká a takové výroky jsou zapříčiněny spíše samotným biblickým tématem a dále nejsou rozvedeny:

(...) in die malo perfecta resistentia resistere (...) (fol. 32r) nebo *Apostolus... dicit: „State succincti lumbos“* [Eph 6,14] *etc., quasi diceret „manete mites et humiles, iusti et pauperes, casti et veraces“... quia sic Christo facti similes, confortati in Domino et in potentia virtutis eius, poteritis „in die malo resistere ac perfecte stare“* [Eph 6,13] *„adversus insidias diaboli“* [Eph 6,11], *„carnem et sanguinem, adversus principes et potestates, adversus rectores tenebrarum“* [Eph 6,12], *„contra spiritualia nequiciae“* [Eph 6,12], *nec solum adversus haec, sed poteritis in omnibus perfecte stare ac tela ignea extinguere Antichristi* [srov. Eph 6,16]. *Propter haec enim magister militiae dedit praeceptum Christi militibus ita dicens: „State succincti“* [Eph 6,14] *etc.*³² (fol. 32v)

³¹ „Nevystoupili jste naproti ani jste nevystavěli zeď pro izraelský dům, abyste stáli v boji v den Hospodinův.‘ Kde praví Glosa: Vystoupit naproti znamená jít bránit stádo svobodným hlasem proti mocem tohoto světa. Stát v boji v den Hospodinův znamená stavět se z lásky ke spravedlnosti na odpor vůči zvráceným bojům.“

³² „(...) ve zlý den odporovat dokonalým odporem (...)“; „Apoštol... říká: ‚Stůjte, majíce podpásaná bedra‘ atd., jakoby říkal ‚zůstaňte klidní a pokorní, spravedliví a chudí, mravně čistí a pravdiví‘... protože tak se budete podobat Kristu, budete posíleni v Pánu a v moci jeho ctnosti a budete moci ve zlý den odporovat a dokonale stát proti ďáblovým nástrahám, tělu a krvi, proti knížatům a mocem, proti vládcům temnot, proti duchovním špatnostem a nejen proti tomu, ale budete moci ve všem dokonale stát a hasit Antikristovy ohnivé střely. Kvůli tomu totiž dal učitel boje Kristovým bojovníkům příkázání, když takto mluvil: ‚Stůjte,

Duchovní boj je ve *State* tématem, které prostupuje celým kázáním, neboť také vyplývá z biblického tématu. Ovšem velmi silná agitace k duchovnímu boji je postavena na Husových moralistických výrocích, nikoli na výrocích apokalyptických:

*O quis nisi perditionis filius, mente delirus, plenus peccato et subiectus diabolo haec praemia non pensaret, tot tantaque gaudiorum munera propter momentaneam carnis aut mundi pruriginem negligeret et vitam gloriae in interitum commutaret. Ach, vae, heu hoc faciunt multi, quos gloria vexat inanis. O non sic vos, non sic, eia Christi milites, sed audientes praeceptum principis militiae stemus perseveranter in pugna Iesu Christi Domini.*³³ (fol. 33r)

Ani přes větší množství výroků se nic převratně nového o časové stránce antikristovského problému ani o konci světa ze *State* oproti *Diliges* nedozvídáme. Hus se zde zmiňuje navíc jen o nutnosti odolávat pokušení (fol. 32v; podle Sir 31). A i když připomíná nutnou bdělost a vytrvalé očekávání Posledního soudu a tzv. zlého dne, je to dáno opět biblickým tématem a na celkovém dojmu o Husově vztahu k apokalyptice to nic nemění:

*Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra crapula et ebrietate et curis huius vitae et superveniat in vos repentina dies illa, tanquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terrae. Ergo vigilate et „state succincti“ [Eph 6,14] etc.*³⁴ (fol. 33r)

Ve *State* se oproti *Diliges* objevují výroky o Posledním soudu, ovšem ty jsou standardní součástí hrozeb v mnoha kázáních a ani ve *State* nejsou svázány speciálně jen s problematikou Antikrista, např.:

(...) *pastor Amos: „Iuravit Dominus in sancto suo, quia ecce dies venient super vos et levabunt vos in contis et reliquias vestras in ollis ferventibus.“ [Am 4,2] (...)*³⁵ (fol. 34v)

---

majíce podpásána' atd.“

³³ „Kdo by neuvažoval o těchto odměnách, leda syn záhuby, v mysli pošetilý, plný hříchu a poddaný ďáblu; kdo by nedbal tolika a tak velkých darů radosti kvůli prchavé chlíplosti těla a světa a vyměňoval by život slávy za záhubu. Ach běda, běda, to dělají mnozí, které pronásleduje marná sláva. Ne tak vy, ne tak, Kristovi bojovníci, ale poslouchající příkázání knížete boje stůjme vytrvale v bitvě Ježíše Krista Pána.“

³⁴ „Dávejte si pozor, aby vaše srdce nebyla zatížena obžerstvím a opilstvím a péčí o tento život a aby vás náhle nepřepadl ten den, tak jako totiž léčka přepadne všechny, kteří prodlévají na tváři celé země. Proto bděte a ,stůjte, majíce podpásaná' atd.“

³⁵ „(...) *pastýř Amos: „Přisahal Pán ve své svatosti, že hle, dny na vás přijdou a vyzvednou vás na tyčích a vaše ostatky ve vroucích hrncích (...)*“

Většinou se jedná o narážky vyplývající z biblického tématu, které sice Husovu snahu o naléhavou výzvu podporují, avšak o jejich rozvíjení Hus zájem nemá. A není to nic neobvyklého. Podobný přístup k výkladu Listu Efezským vidíme ve Wyclifově homilii *Confortamini in Domino et in potentia virtutis eius* (Eph 6,10),³⁶ o kterou se Hus ve *State* opřel.³⁷ Wyclif pracuje se stejným biblickým tématem, které jej vede k podobné terminologii a narážkám na konec věků. Také hovoří (W. Serm. III, s. 477), podobně jako později Hus ve *State* (Op. II, fol. 32v), o zlém dni, o posledním dni: „*Accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo et in omnibus perfecte stare.*“³⁸ (W. Serm. III, s. 477; Eph 6,14.) „*Dies mala*“ podle Wyclifa znamená „*dies conflictus cum ipso diabolo*“ (s. 477) nebo „*dies novissimus*“³⁹ (s. 477). První, stejně jako i druhý zlý den pro nás zůstává nejistý, Bůh však ví přesně, kdy nadejde („*dies certa*“,⁴⁰ s. 477).

V souvislosti s Antikristem je třeba poukázat ještě na jednu věc ve srovnání Husova kázání *State* a Wyclifovy homilie *Confortamini*. Ačkoli mají u obou autorů narážky na funkci kazatelů, na chudobu Krista a protikladnou touhu po bohatství a majetek současných duchovních podobný ráz (nikoli znění), Hus ve *State* zdůrazňuje pojem Antikrist a využívá antikristovskou terminologii daleko více než Wyclif v *Confortamini*. Wyclif se v *Confortamini* přímo o Antikristovi zmiňuje jen jednou – „*stare perfecte*“ podle něho znamená „*recte elevati contra versucias Antichristi*“ (s. 477). Husova zdrženlivost se tedy týká skutečně jen výpovědi o samotném konci světa, nikoli pojmu Antikrist a zdůraznění jeho morální stránky. Jeho zájem o antikristovskou látku a terminologii v tomto konkrétním případě rozhodně neopravení z Wyclifova kázání.

Závěry

Antikristovská teorie si ve své dlouhé historii udržuje stabilní základ. Právě detaily, a to někdy velmi jemné, jsou tím, co ji dokáže zvláště ve spojení s praxí dovést k rozmanitým a velmi důležitým důsledkům. Co plyne z detailů, které jsme mohli sledovat v Husových synodálních kázáních, pro

³⁶ *Iohannis Wyclif Sermones*. Vol. III. (W. Serm. III), ed. I. Loserth, New York, London 1966, LV, s. 473–482.

³⁷ Už Jan Sedlák si všiml (J. Sedlák, *M. Jan Hus*, 2. vyd., Olomouc 1996, s. 120, poznámka č. 2), že začáteční věty jednotlivých bodů druhé části jsou z Wyclifovy homilie, ale nenašel známky výraznějšího literárního vlivu.

³⁸ „*Přijměte Boží výzbroj, abyste mohli odporovat ve zlý den a ve všem dokonale stát.*“

³⁹ „*Zlý den*“ znamená „*den srážky se samotným ďáblem*“ nebo „*den poslední*“.

⁴⁰ „*Určitý den*“.

jeho představu Antikrista, pro poselství, které chtěl předat synodě, a tudíž i pro jeho reformní snahy?

I tímto srovnáním se potvrdilo, co je zvláště pro Husovo pojetí stabilní částí – od posledních věcí neustále odbíhá k aktuální moralistice a ke své snaze reformovat církev. Antikrist, ačkoli i pro Husa nepřehlédnutelná figura konce věků, je pro něj v první řadě morálním apelem, který hraje v jeho snahách nezastupitelnou roli jak z hlediska obsahového, tak z hlediska rétorického. Je tak důležitý pro reformní snahy, že musí zaznít i v synodálních kázáních. Husova kritika a vyzvání kléru k hledání Antikrista ve vlastních řadách i výzva k veřejné kritice jsou na tehdejší poměry a zvláště před tímto typem publika velmi odvážné, ale promyšlené tak, aby v nich nezaznělo přímé obvinění někoho konkrétního. Podstata sdělení o Antikristovi se v synodálních kázáních nemění. Sílí však Husova snaha (a je to jistě důsledek probíhajících církevně-spoolečenských událostí) zdůraznit jeho svázanost se schismatem a s dalšími aktuálními církevními problémy, jako je braní odúmrtí. Jeho výpovědi jsou jasnější a důraznější dokonce i tváří v tvář nejvyšším představitelům kléru. To se projevuje tak, že častěji mluví přímo o Antikristovi a pracuje se substantivem „*Antichristus*“ či „*Antichristi*“ a méně jej užívá jako přívlastku „*Antichristi*“; začíná se odvolávat na biblické a nebiblické autority Antikristova příchodu a běsnění v průběhu celého kázání; zařazuje i ty doklady autorit, které obsahují antikristovskou terminologii; podrobně a na kázání dosti systematicky vykládá pojem a výraz Antikrist; daleko častěji a v delších pasážích užívá antitezí Krista a Antikrista nebo alespoň jejich vlastností a obecně paralelismu. Tento posun souvisí i s celkovou náladou kázání. Oproti *Diliges*, které postrádá výraznější projev naděje a pozitivní motivace a je spíše jen ostrou kritikou, ve *State* Hus rovnoměrně předkládá a k agitaci využívá výroky o dobré i zlé stránce kléru. Situace se zhoršuje, ale Husova naděje v církevní reformu zůstává a ve druhém synodálním kázání ji prezentuje daleko více než v předchozím *Diliges*.

Varování před Antikristem je podstatnou částí obou sledovaných kázání a obě kázání Hus tímto tématem nepřehlédnutelným způsobem otevírá a vymezuje. Přitom však nevěnuje mnoho pozornosti spjatosti Antikrista s koncem věků. Soustředí se na morální, nikoli časovou stránku Antikrista. To, že Antikrist souvisí s koncem světa, je něčím samozřejmým a informace o této souvislosti není něčím, co by mělo figurovat jako stěžejní součást sdělení synodě. V případě *Diliges* je to ještě evidentnější díky srovnání s univerzitním kázáním *Abiciamus opera tenebrarum* (Rm 13,12) z 1. prosince

1404, které Hus proslavil nedlouho před *Diliges* a které bylo v některých ohledech pro *Diliges* snad i inspirací.⁴¹ V tomto kázání Hus na rozdíl od *Diliges* nechal eschatologickou stránku vyniknout, a to i v souvislosti s Antikristem. Ovšem ani výroky o konci věků v *Abiciamus* nesmíme přeceňovat, ani zde Hus nešel do podrobností a řada výroků se sem hodila díky biblickému tématu. Rovněž bez bližších dokladů si zde dovolím ještě podotknout, že ačkoli se Hus v tomto raném období někdy souvislostí Antikrista s koncem věků v základní rovině zabývá, obvykle myšlenku o konci věků nerozvíjí, a to v dílech různých funkcí či žánrů. Argumentace pro toto tvrzení a pro další závěry o Husově vztahu k apokalyptice však bere v úvahu jeho dílo jako celek, různé možnosti interpretace „blížkosti konce“ a také stěžejní roli kazatelova života a jeho představy o možnostech církevní reformy, a vyžaduje tak větší prostor, než nabízí tento článek.⁴²

O tom, zda má cenu reformovat církev na konci věků, Hus vůbec nepochybuje. Je nejspíše ještě dost času reformu realizovat. Pokud by v jeho očích neměla význam a naději na úspěch, nevěnoval by veškeré možné prostředky právě její propagaci. I když tato reforma ve srovnání s očekávaným Kristovým příchodem není všemocná, je smysluplná, protože stále platí princip zásluh a odměn a náprava může zachránit velké množství duší. S konečnou reformou ve smyslu druhého příchodu Krista tedy Husova církevní reforma vůbec nekoliduje a vztah obou reforem tak Hus ani netematizuje.

⁴¹ Jan Sedlák upozornil na opakování myšlenek z *Abiciamus* nejen v *Diliges*, ale dokonce i ve *State* (J. Sedlák, *M. Jan Hus*, s. 120).

⁴² Pro základní informace odkazují na studii J. Nechutové „Hus a eschatologie“, in: *SPF-FBU* E13, Brno 1968, s. 179–187.